

Social Work & Education

©SW&E, 2017

Galina Rozlutska,

PhD, Associate Professor,
Department of General Pedagogics and
Pedagogy of high school
SHEE «Uzhgorod National University»

Галина Розлуцька

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри загальної педагогіки та
педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

Uzhgorod, Ukraine

м. Ужгород, Україна

g.rozlutska@rambler.ru

Received: May 11, 2017

1st Revision: May 30, 2017

Accepted: June 12, 2017

ORCID iD 0000-0001-9062-5466

Rozlutska, G. (2017), Transcarpathian clergy's charitable support of education (the end of XVIII – the beginning of XX centuries), *Social Work and Education*, Vol. 3, No 2., pp. 156-165

БЛАГОДІЙНА ПІДТРИМКА ОСВІТИ ДУХОВЕНСТВОМ У ЗАКАРПАТТІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито регіональні особливості благодійної підтримки освіти духовенством у Закарпатті (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття). На основі аналізу джерельної бази систему благодійності розглянуто в кількох головних аспектах: за формою вияву, тривалістю та за формою організації. Зазначено, що мотиви благодійності духовенства започатковані у релігійних заповідях допомоги ближньому еволюціонували до усвідомленого обов'язку перед суспільством. Здобутком вважається утвердження у суспільстві благодійності як традиції.

Ключові слова: благодійна діяльність, духовенство, надання можливості отримати освіту, Закарпаття.

Вступ

Актуальність дослідження зумовлена невідповідністю реального стану освіти в незалежній Україні та її орієнтованістю на спільний освітній простір та єдині стандарти в рамках європейського континенту. Неспроможність держави у повному обсязі забезпечити освітні потреби громадян спонукає за прикладом європейських країн до пошуків альтернативних джерел підтримки галузі освіти. Водночас історичні підходи до вітчизняних традицій у вирішенні проблем національного шкільництва на різних українських теренах уможливають творче використання цінного досвіду підтримки освіти духовенством.

За останні роки в наукових джерелах частково вказується на підтримку національної освіти релігійними діячами або організаціями без огляду на конфесійні відмінності: В. Бондаренко, А. Зякун, Т. Куріна, А. Нарядько, К. Петрова, Л. Рощина, Н. Сас, Т. Янченко та ін. Регіональні особливості благодійної діяльності на Київщині розкрито О. Ільченко, М. Казимирчук, Ф. Ступак, на Волині Н. Сейко, Г. Махорін (2007), на Галичині - І. Комар, на Харківщині - В. Корнієнко та ін. Однак, на сьогодні немає спеціальних досліджень, які б розкривали участь закарпатського духовенства у соціальній підтримці освіти.

Мета статті є розкрити діяльність духовенства спрямовану на підтримку галузі освіти в Закарпатті у період з кінця XVIII по початок XX століття. Відповідно до мети ставимо наступні завдання: 1) на основі аналізу джерельної бази виявити типові форми підтримки духовенством освіти; 2) охарактеризувати прояви благодійності духовенства за формою, часом, кількістю учасників.

Методологія дослідження

Методологія дослідження історії соціальної підтримки в галузі освіти духовенством – полідисциплінарна, яка поєднує методологічні рівні та методологічні підходи, зокрема когнітивний, культурологічний, системний, тощо.

Основна частина

У дослідженні ми охоплюємо період з кінця XVIII до початку XX століть, коли територія Закарпаття перебувала у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій та обмежувалась територією заселеною українцями (русинами) і в історичних джерелах зустрічається під різними назвами Угорська Русь, Карпатська Русь, Руська Країна, тощо. Місцеве населення потерпаючи від військових дій та неврожаїв характеризувалось високим рівнем безробіття, бідністю, голодом, відсутністю санітарно-медичної допомоги. Носіями культури й освіти упродовж цього історичного періоду залишались представники місцевого духовенства. Виходячи із релігійної заповіді допомоги ближньому та усвідомленого громадського обов'язку опіку над нужденними духовенство утвердило як одну із головних духовних та суспільних традицій.

Джерельна база вказує на прояви благодіяльності Мукачівського єпископа М. Ольшавського (1743 – 1767). Ми погоджуємось із емігрантами-дослідниками історії закарпатської церкви О. Бараном, С. Папом, А. Пекарем, які стверджують,

що благочинність єпископа започаткувала процес становлення українського професійного шкільництва на Закарпатті. Богословські школи єпископа М. Ольшавського стали першими навчальними закладами, в яких закарпатські українці отримали можливість навчатись рідною мовою в умовах відсутності власної держави.

З ініціативи та на кошти єпископа створювались, перекладались та друкували українські підручники, при навчальних закладах створювались бібліотеки. До навчання отримали доступ юнаки не зважаючи на соціальний статус, походження, матеріального стану та ін. Вперше школах створено систему самоврядування, яка долучала учнів до організації навчання, удосконалювала досвід саморганізації, формувала лідерські якості. Перша школа за приватні кошти єпископа М. Ольшавського побудована в Мукачеві, а на протязі 1744 – 1746 рр. М. Ольшавський організував навчання дяко-вчителів в Марія Повчі, Надь Бані, Марамрош-Сигеті та Турці (Пап С., 2001, с. 37).

До навчання отримали доступ вихідні із бідних сімей, кріпаки, які до випускних екзаменів та висвячення повинні були отримати «мануміссію» - лист про звільнення. Незважаючи на імператорські розпорядження відпускати кріпаків на священницьку службу, місцеві угорські феодали не хотіли втрачати робочу силу і намагалися отримати матеріальний користь. Звільнення із кріпацтва майбутніх богословів М. Ольшавським стало прикладом боротьби за право навчатись (Лелекач Н., 1943, с. 16).

Джерелом добробуту закарпатців вважав освіту єпископ Мукачівської греко-католицької церкви Андрій Бачинський. Підтримуючи починання М. Ольшавського у формуванні національно свідомого духовенства на підґрунті рідної мови, віри, культури А. Бачинський на основі Мукачівської богословської школи організував у 1781 р. навчальний заклад вищого рівня - Королівсько-єпископську греко-католицьку семінарію в Ужгороді (Гаджега Ю., 1928, с. 3). Увага єпископа А. Бачинського акцентувалась на створенні навчально-методичного забезпечення семінарії та бібліотеки. За власні кошти єпископ поповнював фонди отриманої у спадок бібліотеки Ужгородського єзуїтського монастиря (1773 р.) і створив потужну бібліотеку з фондом понад 9000 примірників книг. Одночасно, єпископ ініціював створення архіву, у якому зберігались всі важливі документи Мукачівської греко-католицької єпархії (Баран О., 1963).

Щорічно А. Бачинський фінансував навчання близько 20 юнаків, найбільш талановитим у подальшому організував навчання у семінарії Пешта, Трнави та Егеру (Лучкай М., 2011, с. 95 – 100). За прикладом єпископа А. Бачинського до благо чинності в галузі освіти долучались заможні громадяни та парафіяльне духовенство. Так, В. Гаджега подає відомості про фінансування бароном Гиланія, капітаном Каплонія, отцем Ляховичем не тільки навчання школярів а й оплати праці вчителя (Гаджега В., 2000, с. 91). Традиції безкоштовного харчування при єпископській резиденції започатковано А. Бачинським для підтримки сиріт із гімназистів, учнів ужгородських шкіл, тощо. Ідею було розширено створенням при семінарії інтернату для сиріт та дітей священників (Волошин А., 1995, с. 102–113). А. Бачинський звернув увагу на вкрай важке становище сільського

населення, відсутність можливості навчатися у дітей. В 1770 р на Віденському синоді він представив власну стратегію організації народного шкільництва в Угорській русі. З цією метою місцеві уряди та землевласники зобов'язувались підтримувати вже існуючі та організовувати нові народні школи (Удварі І., 2000, с. 196).

Проблемою суспільного життя закарпатського населення на кінець XVIII ст. було пияцтво. Науковий інтерес становлять методи та засоби антиалкогольної боротьби духовенства розпочатої українським духовенством під керівництвом єпископа А. Бачинського. Вказуючи на пряму залежність між духовними і матеріальним зубожінням закарпатських русинів та їх пристрастю до вживання алкоголю духовенство організувало агітацію у церковних проповідях, бесідах, читаннях єпископських циркулярів, тематичних брошур та статей із церковної періодики, катахизації, тощо. Утвердилась антиалкогольна боротьба у створенні при церквах товариств тверезості. Вдалим прикладом діяльності таких товариств стало створене в 1845 р. священником о. Й. Павловичем у с. Комлошана на Маковиці. Відкриття товариства тверезості приурочили святу Покрова ПДМарії і коли на святкування престольного свята сходились вірники із сусідніх сіл – вони отримували приклад здорового способу життя і несли у свої села ідею боротьби з п'янством [Пекар А., 1997, с. 300].

Доброчинність стала однією із головних моральних чеснот семінаристів, яка проявлялась в потребі проведення благодійних акцій, виступів, концертів, вистав, театрів, тощо. Розвитку творчих здібностей семінаристів сприяла організована в семінарії гурткова робота. В гуртках семінаристи вивчили самотність мови, літератури, фольклору, звичаїв, вірувань, традицій, побуту європейських народів. Популярністю користувався музичний гурток, який заклав основи першого фахового у Закарпатті церковного хору «Гармонія». Театралізовані та хорові виступи семінаристів долучали прихожан до різних видів мистецтва та знайомили з кращими зразками культури. Найздібніші семінаристи отримували стипендії (Стешко Ф., 1937). Ініціатива А. Бачинського організувати «кухні для убогих» була підтримана єпископом В. Поповичем (1837 – 1864), який збільшив кількість надання допомоги - до 200 відвідувачів у день (Баран О., 1963, с. 57).

Громада м. Ужгорода стала партнером в освітньому проекті Сатмарського римо-католицького єпископа М. Гааса Жителі зібрали пожертви для будівництва житлових та навчальних приміщень закладу для дівчат, відомими під назвою «Будинок Гізелли». Єпископ М. Гаас у 1859 р. на утримання навчально-виховного закладу заснував спеціальний фонд. У 1879 р. приклад наслідує католицький священник А. Будиш створенням «Будинку Марії». Під керівництвом «сестер милосердя» заклади надавали прихисток та мінімальну загальну і часткову професійну освіту дівчатам-сиротам із священницьких та вчительських родин, а з часом усім нужденним. У різні часи при будинках виховання діяли школи, садок, курси рукоділля й музики, та інтернат (Сова П., 1937, с.48).

Цінні ідеї соціальної підтримки сільського населення належали О. Духновичу –греко-католицькому священнику Пряшівської єпархії. У своїй квартирі у Пряшеві в 1844 – 1848 рр. О. Духнович організував гуртожиток для «убогих хлопців», де надавав притулок, забезпечував харчуванням та одягом,

книгами, засобами для навчання нужденним. У цей же період О. Духнович намагається через підготовку і видання книг українознавчого спрямування знищити комплекс меншовартості, який віками утверджувався угорськими шовіністами в свідомості закарпатських українців та розбудити національну свідомість народу. Першою спробою стала розробка та видання за власні кошти букваря «Книжица читальная для начинающихъ» (Будапешт, 1847, 1851, 1852), в якій автор зробить спробу популяризації доступної для загалу тогочасної української літературної мови. Книгу автор роздавав дітям у селах Закарпаття.

Ідея виховання патріотизму українців на основі християнського світогляду, моральності, обміну знаннями, почуттями, моделями поведінки не покидала О. Духновича усе життя. В 1859 р. йому вдалося заснувати публічну бібліотеку у монастирі Красного Броду. Осердям цієї бібліотеки стали рукописи та друквані твори самого О. Духновича та зібрана ним бібліотека переважно із слов'янських творів. У дарчій грамоті зазначалось, що бібліотека повинна служити місцем, де б «місцева руська інтелігенція збиралась для читання і збагачувала свою освіту й знання». Вимогами до користування книгами із бібліотеки було - зберігати книги як найцінніший дар, укласти каталог, для консультування читачів утримувати бібліотекаря і видавати книги для читання не довше, ніж на 3 місяці, а головне - поповнювати дарунок новими надбаннями. За ствердженням Н. Сейко закарпатському педагогу належить розробка механізму залучення сільської громади до благочинності в освіті. О. Духнович пропонував в кожному селі обирати «шкільного куратора» для збирання коштів на утримання школи, оплати праці вчителів, створення шкільного фонду для забезпечення сиріт і дітей незаможних батьків навчальними посібниками та приладдям (Сейко Н.А., 2002, с. 38).

Залучити селян до благодійності вдалося стараннями членів спілки «Общество св. Йоанна Крестителя и Предтечи» (далі «Общество Івана Хрестителя»), створеної духовенством 1862 р. у Пряшеві з метою підтримки бідних студентів, селян і громад. приватну пожертву у розвиток Фонд «Общества Івана Хрестителя» заснував Пряшівський єпископ І. Валій (1882 – 1911) на 25 тис. австр. кр. та поповнювався за рахунок вкладів членів спілки. Активністю вирізнялися священник О. М. Кондратов, виходець із бідної селянської сім'ї, на власному досвіді переконався як шкодить бідність процесу здобуття освіти. Започаткував вкладом у розмірі 4 тис австр. кр. стипендіальний фонд для семінаристів, а після смерті залишив кошти для продовження богословської освіти у європейських вищих богословських закладах для 40 сільських юнаків (Пекар А., 1997, с. 299). «Общество Івана Хрестителя» стало предтечею організації ряду спілок закарпатського духовенства, які у своїх статутах декларували благодійність, зорема «Общество св. Василя Великого» (1864-1902), Товариство «Папське діло ширення віри»(1929-1938), товариство Катехитів (1923-1928)- органи друку щомісячник "Душпастр" (1924-1939), «Місійне товариство священників святого Йосифата» (1925-1927).

Вагомою віхою у благодійній діяльності духовенства стало фінансування та організація навчально-виховних інституцій різного типу для учнів шкіл, гімназій, семінарій. Створення інтернату для малозабезпечених студентів «Alumneum»

ініціював О. Духнович в 1863 р. Пожертви для діяльності «Alumneum» здійснювало греко-католицьке духовенство і Мукачівської та Пряшівської єпархій. Організаційно допомагали священники М. Герберій, В. Ладомирський, М. Катренич, О. Ладижинський. У 1882 р. Пряшівський єпископ розуміючи важливість соціальної допомоги молоді пожертвував на будівництво нового приміщення 20 тис. австр. кр. Та започаткував фонд для забезпечення семінаристів одностроїним одягом. За рахунок пожертв духовенства створювались у фонди більше можливостей для благодійності. «Alumneum», як інші інтернати, гуртожитки, будинки для виховання відкриті під опікою греко-католицького духовенства в Пряшеві, зокрема при учительській семінарії (1895), для учнів міської школи (1900), для дівчат (1922) мали вагомое значення для соціалізації сільської молоді у процесі здобуття освіти. В них мало забезпечені учні отримували необхідну матеріальну та моральну підтримку, користувались безкоштовним харчуванням, проживанням, отримували стипендії, тощо. При спілці функціонувала бібліотека. Активісти ініціювали формування осередків серед семінаристів і започаткували створення «Фундації Олександра Духновича» для матеріальної допомоги обдарованій молоді [Пекар, с. 296].

В Ужгороді такого типу гуртожитки розпочав створювати єпископ Олексій Повчій (1817 – 1831) але встиг тільки створити грошовий фонд. Справу було продовжено наступником єпископом В. Поповичем (1796 – 1864). В 1841 р. було завершено будівництво гуртожитку для учнів чоловічої греко-католицької гімназії під назвою «Сиротинець св. Олексія». Прижилась символічна назва «Convictus» в перекладі з латині означає спільне життя. Сироти священників утримувались безплатно, а для гімназистів із бідних сімей щорічно єпископ призначав 12 стипендії. Важливе суспільне значення справи спонукало до єпископа до здору коштів для будівництва гуртожитку для дівчат (Гаджега В, 2011, с. 107).

Ідея створення гуртожитків еволюціонувала за керівництва єпископа І. Пастелія (1875 - 1891). Йому вдалося в 1875 р. не тільки завершити будівництво та налагодити діяльність закладу для дівчат, а й організувати для у 1903 р. для студенток вчительської семінарії та в 1906 р. гуртожиток св. Єлизавети, в якому виховували дочок-сиріт дяко вчителів. Так, у 1879 р. директор священник М. Лихварчик відкрив єпархіальний гуртожиток при чоловічій вчительській семінарії в Ужгороді, у якому духовенство утримувалось за рахунок єпархії та вчителі в залежності від потреби отримували знижки. Найбільший гуртожиток для середньошкільної молоді в Ужгороді на 90 чоловік (Годинка А. 1943, с. 78)

За відпрацьованим механізмом єпископ І. Пастелій доручив своїм сподвижникам організацію мережі гуртожитків для семінаристів під спільною назвою «Alumneum» у різних населених пунктах Закарпаття. Започаткувало створення мережі відкриття «Alumneum» о. І. Мондоком для семінаристів в Ужгороді. О. І. Балог організував «Alumneum» в 1990 р. у Марамош-Сиготі. Третій «Alumneum» організовано о. Д. Поповичем і відкрито після смерті єпископа Пастелія у Хусті у 1933 р. (Пекар А., 1997, с. 295).

Для соціальних потреб Мукачівський єпископ Ю. Фірцак (1836–1912) започаткував т. зв. Фонд ім. Ю. Фірцака для бідних, який започаткував внеском на 43 тис. австр.кр. Розуміючи що благочинна допомога духовенства переважно

спрямовується нужденним, які проживають у містах або великих населених пунктах Закарпаття, а селяни, особливо у гірських районах покинуті на прозволяще єпископ Ю. Фірцак започаткував «Руську акцію» або «Верховинську акцію». Єпископ домігся від уряду участі в особі представника Міністерства сільського господарства Е. Егена в проведенні економічної акції для бідняків Свалявшини. Суть заходів полягала консультуванні, господарському навчанні, налагодженні дрібного сільського виробництва, створенні кооперативів, заснуванні споживчих та кредитних спілок, які б сприяли економічному розвитку району. Активними координаторами акції стало духовенство, зокрема М. Балог, І. Сільвай, А. Фанкович, допомагали селянам впроваджувати в життя набуті знання та виробляти та реалізувати свою продукцію, отримувати позики, тощо. Однак усі починання обірвала трагічна смерть Е. Егена, після якої угорська влада не призначала наступника. Яким чином вдалось владі нівелювати позитивні наслідки проведеної роботи розкрито у дослідженні М. Маєр (Маєр М., 1969, с. 73).

Висновки та перспективи подальших досліджень

У період між кінцем XVIII та початком XX століття духовенство Закарпаття здійснювало благодійну підтримку освіти. Спонукальними мотивами благодійної були християнські заповіді допомагати ближньому, які еволюціонували у виконання громадського обов'язку та утвердились як суспільні традиції. Благодійна діяльність як приватна ініціатива церковної влади, заможних громадян, місцевої еліти основному зводилась до одноразового фінансування навчально-виховних закладів або допомоги сиротам та дітям із незаможних сімей. Центрами благодійності стали міста Ужгород та Пряшево, у який знаходились єпископські резиденції, а згодом до благодійності залучились жителі сіл і навіть віддалених гірських районів. Можливості благодійництва розширились із об'єднання духовенства у спілки, що сприяло збільшенню учасників благодійності та урізноманітненню її форм. Популярності набуло створення фондів підтримки освітніх інституцій, організація будинків виховання, інтернатів, популяризація здорового способу життя. Благодійна діяльність духовенства набуває масового характеру і розглядається як засіб подолання соціальної нерівності при доступі до освіти і надання рівних можливостей у процесі навчання. Підтримка освіти набуває ознак системності і реалізується в таких головних аспектах: за виявом – індивідуальна, характерна для церковних лідерів, заможних громадян, місцевої еліти та масова форма притаманна об'єднанням духовенства, колективам семінаристів, міським та сільським громадам; за формою організації – приватна та громадська, за соціально-психологічними вимірами – конфесійна, за тривалістю – одноразова, довготривала, постійна.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні співпраці церкви, громади та держави у створенні можливості навчатись та у процесі здобуття освіти в Закарпатті у міжвоєнний період.

Література

Баран О. Єпископ Андрій Бачинський і церковне відродження на Закарпатті [Текст] / О. Баран // Бібліотека Логосу. – Т. XXXIII. – Йорктон, Саск. – 1963. – С. 24 – 25.

Волошин А. Культурна праця греко-католицької церкви [Текст] / Августин Волошин. Твори. // Упорядкування, передмова, підготовка текстів та примітки Олекси Мишанича і Павла Чучки. – Ужгород: «Гражда». – 1995. – С. 102 – 113.

Гаджега В. Михаил Лучкай: Житєпис и твори [Текст] / В. Гаджега / Післямова Д.Д. Данилюка. Факс. вид. - Ужгород: Редакційно- видавнича рада УжНУ; Видавництво Падяка, 2000. - 136 с.

Гаджега Ю. Історія Ужгородской Богословской семинарії вь ея главних чертахь [Текст] / Ю. Гаджега. - Ужгородь, 1928. - 64 с.

Годинка А. Наша учительська семинария [Текст] // Великий сільсько-господарський календар Подкарпатского Общества Наук на переступний 1944 год. - Угварь: Друкарня Подкарпатского Общества Наук, 1943. – С. 78 – 90.

Лелекачъ Н. Мункачевска богословска школа (1744 – 1776) [Текст] / Н. Лелекачъ/. – Унгварь: Друкарня Подкарпатского Общества Наук, 1943. – 24 с.

Лучкай М.М. Історія карпатських русинів: У шести томах [Текст] / М.М. Лучкай / Дешифрування рукопису Ю.М. Сака; переклад українською мовою Ю.М. Сака, М.В. Ороса, Й.О. Баглая; покажчик історичних осіб та назв Д.Д. Данилюка; географічний покажчик І.М. Сенька. - Т. VI. - Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2011. - 472 с.

Маєр М. Закарпатська Україна [Текст] / М. Маєр // Жовтень і українська культура : збірник матеріалів наукового симпозиуму. – Пряшів: Дукля, 1969. – С. 49 – 73.

Пап С. Історія Закарпаття. Т. 3 / С. Пап. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 648 с.

Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття [Текст] / А. Пекар // Т.П. Внутрішня історія - Видання друге. – Рим-Львів : Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997. – 492 с.

Сейко Н. А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій. – Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 2002. – 260 с.

Сова П. Прошлоє Ужгорода [Текст] / П. Сова. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – 91 с.

Стешко Ф. Церковна музика на Підкарпатській Русі [Текст] / Ф. Стешко // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді. Річник XII / [під ред. В. Гаджеги, А. Волошина, І. Панькевича, В. Бірчака]. – Ужгород: друкарня оо. Василіян, 1937. – С. 118 – 128

Удварі І. Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII століте : Изглядованя з історії культуры и языка [Текст] / І. Удварі // Вступ І. Керчі; Спередслово Дюли Віти; Мапи Жолта Ботлика. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2000. – 340 с.

TRANSCARPATHIAN CLERGY'S CHARITABLE SUPPORT OF EDUCATION (THE END OF XVIII – THE BEGINNING OF XX CENTURIES)

Galina Rozlutska, PhD, Associate Professor, Department of General Pedagogics and Pedagogy of high school, SHEE «Uzhgorod National University», Uzhgorod, Ukraine, g.rozlutska@rambler.ru

***Abstract.** The article reveals regional differences of Transcarpathian clergy's charitable support of education (the end of XVIII – the beginning of XX centuries). Based on the analysis of sources, charity system is considered in several key ways: in the form of display, organization and duration. It was determined that the motives of clergy's charity activities are laid in religious precepts of helping to others and conscious of duty to society. Establishment of charity as a tradition in the society is considered a great achievement.*

***Keywords:** charity activities, clergy, opportunity to get education, Transcarpathia*

References

- Baran O. Bishop Andrij Bachynskyy and church revival in Transcarpathia. Yorkton, 1963. – pp. 24–25
- Voloshyn A. Cultural work of the Greek Catholic Church / Augustine Voloshyn. Works. - Uzhgorod: "Grazhda" Publ. - 1995. – pp. 102–113
- Gadzhega V. Michael Luchkay: Biography and works / Epilogue D. D. Danyluk - Uzhgorod: publishing council of UzhNU. «Podjaka» Publ., 2000, 136 p.
- Gadzhega V. History of Uzhgorod Theological Seminary in its main features. - Uzhgorod, 1928. - 64 p.
- Godunka A. Our teacher's seminary. - Uzhgorod: Printing house of Subcarpathian Society of Science, 1943. – pp. 78-90.
- Lelekach N. Mukachevo Theological School (1744 - 1776). - Uzhgorod Printing house of Subcarpathian Society of Science, 1943. - 24 p.
- Luchkay M. History of Carpathian Rusyns: in six volumes. – Vol. VI. History of Mukachevo diocese. – Uzhgorod, «Zakarpattja» publ., 2011. - 472 p.
- Mayer M. Transcarpathian Ukraine / October and Ukrainian culture: collection of materials of scientific symposium. – Presov, 1969. – pp. 49 - 73.
- Pap S. History of Transcarpathia. - Ivano-Frankivsk: «Nova Zorya» publ., 2001. - 648 p.
- Pekar A. Essays of the history of Transcarpathian church // Vol. II. Inside history - Second Edition. – Rome-Lviv: «Misioner» publ., 1997. - 492 p.
- Sejko N. Social pedagogy: Course of lectures. - Zhytomyr, Zhytomyr State Pedagogical University, 2002. - 260 p.
- Sova P. The past of Uzhgorod. - Uzhgorod: School aid, 1937. - 91 p.

Steshko F. Church music in Subcarpathian Rus / Scientific journal of the Society «Enlightenment» in Uzhgorod. - Uzhgorod: Printing house «Basilian», 1937. – pp. 118 – 128

Udvary I. Stories of the history of Subcarpathian Rusyns. XVIII century: Studies in the history of culture and language - Uzhgorod: «Podjaka» publ., 2000. - 340 p.
